

ברכת הגומל לאחר החלמה ממחלת-נפש

משה הלוי ספירו

על פי ההלכה יש לברך ברכת-הגומל לאחר הצלה מארבעה אבות-טיפוס של מצבים מסוכנים. הברכה „ברוך... הגומל לחייבים טובות ושגמלני כל טוב" ידועה בשמה המקוצר „ברכת הגומל". התלמוד קבע חיוב אמירת ברכה זו לגבי יורדי הים, הולכי מדברות, מי ששחרר ממאסר (בו נשקפה לו סכנה לחייו) ומי שהחלים ממחלה¹. ארבע נסיבות אלה נקבעו בהלכה כדוגמת-אב של סכנה². במאמר קצר זה אנסה לבאר באיזה תנאים נחשבות מחלות-נפש לסוג מחלה שלאחר החלמה ממנה חייב אדם לברך ברכת-הגומל.

ההלכה מגדירה בדרך-כלל מחלה יותר על-פי דרגת חומרתה ופחות על-פי סוג המחלה, אלא אם חומרת המחלה המסויימת זהה עם סוג המחלה. התלמוד והפוסקים מזכירים שלוש דרגות: מחלה שיש בה סכנה (או חולה שיש בו סכנה), כלומר שיש בו פיקוח נפש; מחלה שאין בו סכנה, שהכוונה שאין בה פיקוח נפש (לדוגמא: רגל שבורה או מעט חום אצל מבוגר); ומיחוש בעלמא — מצב כללי של אי-נוחות או מחלה קלה (כגון כאב גרון, וכד'). מעמדה ההלכתי של מחלה נקבע על-פי דירוג זה³.

ובכן, מחלת נפש — הידועה בספרות ההלכה במינוחים שונים, כגון: טירוף דעת, מי שיצא חוץ מן הדעת, רוח רעה (קורדיאקוס, או מרה שחורה, דכאון או עצב), ובספרות עכשוית יותר: התמוטטות עצבים⁴ — תוגדר גם היא על-פי דירוג זה. לדאבונו, הגיוון בספרות חז"ל הוא רב ביותר הן באשר למעמדן של תופעות נפשיות והן באשר לקני-מידה אשר ביכולתם לאפשר קביעת סטטוס מעין זה.

כסיוע לטיפול בנושא מעמדה ההלכתי של מחלה פסיכיאטרית או פסיכולוגית משמש לנו התקדים המאפיין מחלות אלו, או בעיות חוסר איזון מסוג זה, כמחלות שיש בהן סכנה או פקוח נפש במלוא משמעותם ההלכתית. ראשית, מוזכר פעמים רבות שהרמב"ן ראה את חובת פקוח נפש תלה באותה מידה על הפרעות נפשיות כעל הפרעות גופניות⁵. היסודות ההלכתיים לחיוב הריפוי נכללו

1 ברכות נה, ב.

2 רמב"ם הלכות ברכות, י', ח; טור שו"ע, או"ת, סי' ריט. המקור של החיוב הוא בתהלים קז: יח—כא. מצד כוונת חז"ל בגמילת חסדים של הקב"ה לבשר ודם, „גדול נס שנעשה לחולה יותר מן הנס שנעשה לחנניה, מישאל ועזריה", נדרים מא, א.

3 שו"ע או"ת, סי' שכת.

4 ראה פרקים ט וי"ב בספרי *Judaism and Psychology: Halaknic Perspectives*, 1979 (New York: KTAV Yeshiva Univ.) (כדפוס).

5 כל כתבי רמב"ן, חלק ב, עמ' 43. וגם בשו"ת נצר מטעי, חלק א, סי' ה.

בהגדרה הנרחבת של הציווי „והשבותו לו“, ובאותה מידה ניתן להכליל בציווי זה גם את החיוב לריפוי פסיכיאטרי⁶. באופן מעשי ניתן לציין דוגמאות אחדות להתייחסות זו של הפוסקים למחלות נפשיות: הרב י"מ מזרחי (המאה ה-18) התיר אכילת מרק לא-כשר על מנת למנוע טירוף-הדעת; הרב מ' פיינשטיין התיר אכילה ביום הכיפורים ומניעת הריון; הרב אונטרמן, הרב א' וולדינברג והרב י"י וייס התירו חילול שבת — כדי למנוע התמוטטות עצבים וכדומה⁷; הרב מ' בריש והרב פיינשטיין התירו חילול שבת למניעת איבוד לדעת (שהוא ספק סכנה מאחר והחשש מהסכנה הינו יותר בגדר של אפשרות מאשר של בטחון שאמנם דבר זה יקרה)⁸.

מקורות אלה תומכים בדעה שמחלות-נפש יכולות להיות למעשה מצבים של פיקוח-נפש בעיני ההלכה. יש לציין גם את קיומן של הפרעות נפשיות שאינן בגדר סכנת גפשות. אך לפני שנדון בשתי דרגות אלו של מחלות-נפש בקשר לאמירת ברכת הגומל, ראוי לציין דעה הלכתית נוספת השייכת לעניננו. המחבר, בשולחן ערוך, קובע: א. אפילו מחלה שאין בה סכנת גפשות, או כל מחלה המפילה למשכב, מחייבת אמירת ברכת הגומל מיד עם ההחלמה; ב. גם כאשר המדובר במחלה חוזרת ונשנית, יש לברך ברכת הגומל לאחר כל החלמה (הנימוק הוא כי כל החלמה היא בגדר נס כפי קודמתה)⁹. לפי הרמ"א בהשגותיו, רק מחלות שיש בהן בפירוש סכנת נפש מחייבות אמירת ברכת הגומל. כפשרה בין שתי דעות אלו הבהירו האחרונים שאמירת ברכת הגומל הינה חובה לאחר החלמה ממחלה שאין בה סכנת גפשות, אך בתנאי שמחלה מעין זו גורמת לחולה לשכב משך שלושה ימים¹⁰. קנה-מידה זה של שלושה ימי משכב אינו חל על מחלות שיש בהן סכנה. ולבסוף, ישנה תמימות דעים כמעט בין כל הפוסקים שאמירת ברכת הגומל אינה חלה על מי שסבל ממיחוש כלשהו ואשר נפסק.

מתבקשות מכאן מסקנות מספר: מחלות נפש שיש בהן סכנת גפשות — בהן פגיעה בבריאות ובחיים היא תוצאה כמעט בלתי-נמנעת של ההפרעה

6 סנהדרין, עג, א (על דברים כב: ב), גם בבא קמא פא, ב, ועיין גם הרמב"ם, פירוש המשניות, נדרים, פ"ד, מ"א.

7 שו"ת פרי הארץ, חלק ג, סי' ב; שו"ת אגרות משה חאה"ע, חלק א, סי' סה, וחלק ג, סי' כב; א. י. אונטרמן, „מצות פקוח נפש וגדריה“, התורה והמדינה, תשכ"ב, ד, עמ' כב—כט; שו"ת ציץ אליעזר, חלק ה, סי' טו, אות יג (ה); שו"ת מנחת יצחק, חלק א, סי' קטו; חלק ג, סי' כה (ה) — כו (ב).

8 שו"ת חלקת יעקב, חלק א, סי' עב; שו"ת אגרות משה חאו"ת, חלק א, סי' קכו.

9 שו"ע או"ת, ריט, ה.

10 עיין שו"ת רשב"א, חלק א, סי' פב. המגן אברהם מביא, שהב"ח פסק כסברא ראשונה, שיכול לברך אפילו על מיחוש, אבל כתב המחצית השקל שזה טעות סופר! ואעפ"כ, הפרי מגדים (אשל אברהם) מביא שיטת המגן אברהם להלכה. ומעניין מאד מה שכתב המחבר מילת „מיחוש קבוע“ כשהוא מפרש הענין של חולי שחוזר ובא.

הנפשית („תפקודית“ או אורגנית במקורה) — מחייבות אמירת ברכת הגומל לאחר החלמתו של החולה. וכן הדבר גם כאשר ההחלמה או החזרת התחושה של שליטה עצמית וסיפוק עצמי הינה בעלת אופי ארעי.

דוגמא לדרג זה הן הפסיכוזות, דכאון בלתי רצוני, anorexia nervosa ואולי דכאון הקשור בביטויים של רצון לאיבוד לדעת. פסיכוזות הנגרמות ע"י סמים כגון פסיכוזה אלכוהולית, ואפילו המצב התחלתי של delirium tremens, או משבר נפשי הנגרם ע"י תגובה שלילית ל-LSD וכו', כולם ייכללו בדירוג זה. נראה לי, שבמקרים מיוחדים של הפרעות נפשיות, אשר אין עדיין בידי הרפואה לרפאותן, אך יש בידה, במידה ניכרת, להשתלט עליהן ולבקרן דרך טיפול תרופתי (כגון טיפול ב-lithium carbonate בדכאון-מני, או על-ידי שימוש ב-tricyclics בדכאון המור וכרוני), טיפול בהלם-חשמלי או אפילו ב-psychosurgery — יש לברך ברכת הגומל עם תחילת השיפור.

דרגה שניה של מחלות נפש כוללת את הנאורוזות וההפרעות שאינן בעלות אופי פסיכוטי, ואשר למרות גילוי החרדה, פחד, אומללות ואי-נוחות קיצונית שבהן, אין הן בגדר של פקוח-נפש. וכאן החלוקה ההלכתית קשה יותר. אך יש לציין שמאבק תוך-נפשי יכול להביא לידי הפרעות פסיכוסומאטיות בעלות אופי רציני ביותר ובעלות תוצאות נפשיות לטווח ארוך (כגון: מחלה אסטמאטית של הסימפונות, קוליטיס, כיב, עיוורון היסטרי ותגובות אחרות). והנה מצינו התייחסות של ההלכה באשר לדרוג שני זה של ההפרעות הנפשיות: בתוס' מובאת קביעה המתירה הרחקת „גלדי צואה וגלדי מכה“ שעל הבשר (של אדם) בשבת כאשר ע"י פתרון זה נמנע בידוד חברתי. ויסורים נפשיים!¹¹ והזכרתי במקום אחר דוגמאות בהן הרמב"ם משתמש בגורמים מסוג זה בקביעת חומרתם של כמה דיגי שבת¹². בעוד שכמה הפרעות נפשיות קטנות ניתנות להגדרה כמיחוש, דרגות אחרות של כאב, למרות השתייכותם לדרג השני, חשובים בקביעת הצורך לברך ברכת הגומל לאחר שרווח לחולה.

בקשר לנקודה אחרונה זו, חשוב להזכיר את פירושו של המהרש"א על העדות התלמודית המקורית לאמירת ברכת הגומל:

„...ומה ענין ד' אלו צרות... הוא המבואר כי ד' סבות הכוללים והם המונעים לאדם מהגיע אל שלימותו ותכליתו... הג' מי שבטבע חולה וחלש מלעסוק בתורה ומצותיה“.

ניתן להרחיב ניסוח זה ולכלול בו פסיכונאורוזות — המדגימות את הגירסה הנפשית של אי-היכולת להגשמת הפוטנציאל להשגת השלמות והאיוון — כקשיים המגבילים את האדם בהענות היצירתית לה'. ואם כך נראה שגישת המהרש"א מתייחסת להחלמה ממחלת-נפש כהתפתחות עבודה על האדם להיות אסיר-תודה לבוראו ולבטא זאת בדרך הביטוי שנקבע ע"י התלמוד.

11 שבת, נ, ב, תוס' ד"ה, בשבילי. וגם עיין בהרמב"ם בפירוש המשניות לשבת כט, ב. איברא שיש לנו הדין על תענית חלום אפילו בשבת, מפני עגמת נפש, ועיין ברכות לא, א; תענית יב, א; רמב"ם, הלכות שבת, ל, ט; הלכות דעות, א, יב; שו"ע או"ח ר"כ; א-ב; רנ"ה, ד. 12 בספרי הנ"ל, פרק יב, מ"מ 32.

הערות ותגובות – קוראים כותבים

לכב' העורך,

הרב משה הלברשטם שליט"א, במכתבו ב„אסיא“ כרך ו' חוברת א' (מנחם-אב תשל"ח) בו הוא משיג עלי בענין נוכחות בעל בחדר הלידה, טועה בין הלכה להוראה. ההלכה היא שאם האשה מפחדת להיות לבדה בלי נוכחות חברתה או בעלה, שחייב להיות אתה משום פקוח נפש. אבל האם היא באמת מפחדת או רק מעמידה פנים ואפשר ליישב דעתה באופן אחר, מוטל על הרב המורה לברר זאת בכל מקרה וככל הוראה התלויה בגסיבות המקרה. ישגן נשים המפחדות פחד אימים להיות לבדנה בחדר הלידה, ואני מכיר נשים כאלה, ואין לעשות הכללה כאילו כל הנשים הן ממקשה אחת, ואין מציאות כזו. ומה שכתב שאם תדענה הנשים שאסור לבעל להיות שם לא תבאנה לידי פחד, אין הדבר כן, שאם אכן לא תבקשנה שיהיה הבעל נוכח אם יוגד להן שאסור, אבל פחדן קיים, שוב חייב להיות אתה משום פקוח נפש. ולפי סברתו יאמר לסומאת שבגמרא שאסור לה לבקש שידליקו את האור כשאין חברותיה צריכות לאור ואז לא תבקש. ומה שציין לדבריו שבספר חדש בין השאר בשם האגרות משה, את הספר לא ראיתי אבל הבאתי דברי שו"ת אגרות משה בראש דברי והוא מקיל יותר ממני.

הרב יהודה הרצל הנקין

לכב' העורך,

קבלתי חוברת „אסיא“ גליון כ"ב ויש לי בזה קצת הערות.

(א) במאמר „תולדות אישפוז חולים“ — יש להזכיר כי בקונטרס „סיבוב“ רבי פתחיה מרעגענשבורג ז"ל (שהיה בזמנו של רבי יהודה החסיד) נזכר כי בעיר בגדד יש בית משוגעים בבעלות השולטן, ופעם אחת לחודש בודקים את החולים אם חוזרין לדעתן.

(ב) במאמר הנ"ל תחת הכותרת-משנה „בית חולים ממש“ נזכרו כמה מיני גלחים, וביניהם אבירים הוספיטאל של איזה מן הקדשים שלהם ששמו יוהן. והמחבר של המאמר קורא לקדש הזה בתרגום ללה"ק „יוחנן הקדוש“ — הנה בכל ספרי הקודש נקראים האנשים הללו „קדשים“ בלא וי"ו (רק אולי בקצת ספרים שהוגהו על ידי הצענזורה אינו כן). וזה הוא מנהג ישראל קדושים שמתרחקים מע"ז ומכנים את הכל לגנאי. — שמות או"ה שנגזרו משמות לה"ק נוהגין לקרותם כמנהג הגוים, כגון הקיסר פרנץ-יוזף אין קורין אותו פראנץ-יוסף. גם זה אינו מן הדין אלא מנהג הרחקה מאו"ה ודרכיהם.

(ג) בספר הרופאים בתחילתו מביא דעת הראב"ע המתיר לרפאות דווקא מכה הבאה בידי אדם אבל לא בידי שמים, ודעת רבינו בחיי המתיר לרפאות מכה חיצונית אבל לא פנימית — והוא עצמו מביא דברי מטה משה שלא נהגו

כן. אבל מע"כ לא ציין דבריו. אולי אין הספר תח"י. הוא בספר מטה משה קרוב לסופו בעמוד גמילות חסדים בחלק שלישי ענין רפואות. ובאמת הדבר מפורש בטור וש"ע יו"ד סי' של"ו דמצוה לרפאות, והוא מדברי הרמב"ן בתורת האדם, ולכן אני תמה זה זמן רב על דברי הרמב"ן בפרשת בחוקותי דמה לרופא בבית עובדי ה', והרי מצוה היא. לענ"ד צ"ע טובא בזה שנהגו רבים מאד לבטח עצמן בקופת חולים, שהרי הראשונים התירו בקושי עצם הריפוי אצל הרופא והיאך נוסף על ההיתר. אולי יש ללמוד היתר מן ההלכה דעיר שאין בה רופא אין לדור שם (וכפירוש הרמב"ם בפ"ד מהלכות דעות דרופא ממש קאמר כמ"ש מתברר זה ודלא כפירש"י וסמ"ג); א"כ מותר לחוש שמא יחלה ואין זה מיעוט בטחון כי הוא מנהגו של עולם. ועיין בפהמ"ש"ג להרמב"ם בפסחים גבי חזקיה גנו ספר רפואות ודלא כפירש"י וכפי זכרוני בחזון אי"ש על אמונה ובטחון נשאר בקושיא על הרמב"ם דרעב ללחם בברייתא מנהגו של עולם הוא אבל לא סמי רפואה לחולה.

הרב שמואל דוד הכהן מונק